

БІЛІМ БЕРУ ОРДАЛАРЫНДАҒЫ ДОМБЫРА АСПАБЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Амирхамзин Н.К.,

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты, Қостанай қ.

Музыка өнері әрбір тұлғаның дамып, қалыптасуында аса маңызды роль атқаратыны сөзсіз. Музыка адам санасына, жүйке жүйесіне ықпал ететін ерекше психофизиологиялық құбылыс болып табылатын дыбыстар арқылы бейнеленеді. Ал ол дыбыстар – түрлі биіктік пен күштіліктегі жай дыбыстар емес, адам сезімін бейнелеуші, реттеуші сұлулық заңына сәйкестенген әсерлі әуен өрнектері /1/. Қазіргі таңда музыкалық білім берудің бірнеше міндеттері қарастырылуда:

1. Білім алушылардың музыкалық-эстетикалық қабылдауын жүйелі түрде дамыту. Осыны негізге ала отырып қоғамдық өмір мен айналаны терең таныту және олардың адамгершілік бейнесін қалыптастыру. Олардың зейінін өмірдегі, табиғаттағы, еңбектегі, адамдардың тәртібі мен іс-әрекетіндегі, тал бойындағы әсемдікті көре білуге аудару, өмірдегі шын әдемілікті жасанды әдеміліктен ажырата білуге, оны дұрыс бағалауға үйрету.

2. Білім алушылардың музыкалық-эстетикалық түсінігімен құштарлығын, сезімталдық қабілетін дамыту. Эстетикалық жан құбылысын тудыратын қуану, қайғыру, қобалжу, әсерлену, бейжай болу, көркемдікті қабылдауда шығармада бейнеленген кейіпкердің қуанышы мен ренішіне, табысына бірге қуанып, бірге қайғырып әсерленуін, көңіл-күйінің толқуын дамыту.

3. Білім алушылардың көркемдік талғамын тәрбиелеу. Оларды жақсы мен жаманды, сұлулық пен кейіпсіздікті, нәзіктік пен дөрекілікті, бір түстілік пен ала-құлалықты ажырата білуге, өлең, ән, музыка, бейнелеу өнері шығармаларының не себептен ұнамайтынын аңғара білуге үйрету.

Музыкалық-эстетикалық талғам-өте кең түсінік. Ол өнер шығармаларын түсініп, нәр алу ғана емес, сонымен қатар табиғаттың, өмірдің, еңбектің, тұрмыстың, киімнің әсемдігін түсіну және бағалай білу.

4. Білім алушылардың күшіне сай өзін өнерде көрсете білу қабілетін, айналаға қажетті әдемілік жасауға талпынысын тәрбиелеу, көркемдік-шығармашылық қабілетін дамыту.

5. Музыкалық-эстетикалық тәрбиенің тағы бір мәнді міндеті жас ұрпақты жас ерекшелігіне қарамай, өмірдегі, табиғаттағы әсемдікті қорғауға, бағалауға, сақтауға, молайтуға үйрету. Табиғаттағы әсемдікті өнердегі көрсеткіштер – ескерткіштер мен сәулет өнері туындыларын көзінің қарашағындай етіп аялауға баулу. Бұл адам еңбегін бағалауға, Отан, табиғат байлығын ұқыпты қарауға үйрету /2/.

Осыған орай, қазіргі таңда музыкалық педагогикада кеңінен қолданылатын домбыра аспабының тәрбиелік мәні орасан зор. Домбыра – қазақ халқының ұлттық аспабы, төл мәдениетімізді жіті таныстырар асыл мұрамыз. Орыс ғалымы В.В. Виноградов: «Археологиялық олжалардың (қабырғадағы сурет, күйдірілген сазтерракта) ішінде кем дегенде осыдан екі мың жыл бұрын тұтынылған қос ішекті аспаптың бейнесі айрықша назар аудартады...Бұған бүгінгі күнгі ең тектес, ең жақын аспап ретінде қазақтың домбырасы мен қырғыздың комузын жатқызуға болады» дейді. Бұдан домбыраның қазақ ұлты пайда болған кезде-ақ аспап болып қалыптасқандығы көрінеді. Домбыра өз бойына көптеген пәндік сапаларды жиыстырады. Қазақстан Республикасының білім беру ісінің үздігі, күйші, композитор Жасарал Еңсепов домбыраның екі ішегін қағып, әуен шығару, бір мезгілде поэзияға қосып, нәтижесін көрсету – логика, күй сезімінің мәнін жеткізу – философия деп тұжырымдаған. Бұдан біз қазақтың көне заманының және қазіргі таңдағы күйшілердің соншалықты талантты болғанын, осы сапаларды кешенді түрде бір мезгілде көрсеткен тума дарындылықты аңғарамыз /3/.

Домбыра шертілгенде қазақтың кең-байтақ сахарасы, сұлу табиғаты, самал желі мен үрлеген бораны, көлдегі аққуы көз алдымызға келеді. Бұл – қазақ күйінің ерекшелігі. Орыс зерттеушісі Г.Н. Потаниннің «маған бүкіл қазақ даласы ән салып тұрғандай көрінеді» деген сөзі соның бір дәлелі. Қос дауыс сарынынан бүкіл қазақ жұртының қуанышы мен қайғысы,

арман–мүддесі, философиялық сарын, азаматтық үн, жалпы айтқанда, тарихы күй болып төгіледі. Қадір Мырзалиев өлеңінің:

Бір ішегінде биіктік бар, бір ішегінде тереңдік.

Ол мылқауды сөйлетеді, жылатады керенді — деген жолдары осыны айғақтайды /4/.

Домбыра қазақтың ұлттық аспабы, солай болып қала береді де. Ескіліктің көзі болып қалған аспапты қазіргі жастардың бәрі дерлік толық біле бермейді. Заман ағымына сай шетелдік музыкаға еліктеу, домбыра үнін жақтырмау халық арасында баршылық. Осы аспаптық өнерімізді өркендетуді үлкен мақсат деп алып, дамыту қажет. Тек қазақ елінде ғана домбыра аспабының бар екенін және оның құдіретті үні бүкіл қазақ тарихын, психологиясын, идеологиясын жеткізетін үлкен қызметі бар екенін ұмытпағанымыз жөн.

Сырт көзге көріне бермейтін, мәні зор домбырадан қалыптасқан тәрбие үлгісі адамның ой ұшқырлығын шыңдауға, ата – бабадан кәсіп болған дәстүрді дамытуға, өнер арқылы білімге терең бойлауға мүмкіндік тудыратыны анық. Домбырадан таралған тәрбие – білімнің қайнаған бұлағына, сарқылмас қазынасына, дәстүр табиғатына, қазақ діліне өз үлесін қосып келе жатқан үрдіс. Ендеше киесі сақталған домбыраның негізінде білім беру көзделсе, бүгінгі келеңсіз, қатыгез жағдайлар мен шешімін таба алмай жатқан жамандық атаулыдан айырылып, өзінің төл мәдениетіне қарай бұрылып, тарихы мен тілін сүйіп, өзгені сыйлауға бой ұрған болар еді.

«Музыка тыңдатпайынша тәрбие беру, балалық шақтың өзінде адамның сүйіп тыңдайтын ән – күйлерінсіз тәрбие беру менің басыма қонбайтын нәрсе», дейді В.А. Сухомлинский.

Сондықтан да қазіргі таңда, білім алушылардыңқолына домбыра беріп, аузындағы тіліне дуалы терме сөзін айтқызып үйретсе нағыз кереметтің өзі осы емес пе?!

Біріншіден, қуатсыз қатыгездіктен, екіншіден жалмауыз қанішерден, үшіншіден, жаны ашымайтын ұл – қыздан, төртіншіден, ауру жастардан, бесіншіден, білімсіз надандардан арылар едік.

«Егер белгілі бір елді басқарудың жай жапсарын білгің келсе, сол елдің тәртіп тағлымын танымақ болсаң, онда музыкасына құлақ түр» дейді Конфуций.

Өзінің төл мәдениеті мен тілінен адасқан ел рухани бақытсыз. Г. Лихтенбергтің «Ақылды бала – кілең ақымақтардың ортасында тәрбиеленсе, ол да ақымақ болады. Бірақ, адам баласының түзелуге де, бұзылуға да қабілеті әбден жетеді...» дегеніндей, біздің ортада жалған тәрбие белең алып отыр. Оған дәлел бүгінгі жастардың әке – шешеден безіп өзгенің қолтығына енуі, үлкеннің ұлағатты сөздеріне құлақ аспауы, отбасынан тәлім – тәрбие алып оны жалғастыру орнына өзге адамдардың сөзіне еріп, өз туысынан безуі сияқты қылықтарға бой ұрып, теріс тәрбиеге ден қоюы дер едік.

Сондықтан қайда жүрсе де ақын, жыраудың тағлымын, әншінің әні мен әуенін, күйшінің күмбірлеген күміс күйін қалт жібермей көкейге қондырып, ел аузындағы ұлағатты мақал мен мәтелді, ертегі мен жұмбақты терме мен шежірені жадында сақтап халық даналығын өзіне рухани азық еткен қазақ жастарына өзінің төл мәдениеті негізінде мемлекеттік стандарт, бағдарлама, оқулық, оқу әдістемелік кешендерді құрап жазу – басты міндет.

«Тәрбиесі жаманға жақсы ұстаздан пайда жоқ» дейді Саифи Сарайи.

Тәлім тәрбиенің басты құралы – домбыра аспабы десек, қателеспейміз. Сондықтан да, білім ордаларында домбыра негізінде қалыптасып жеткен тәрбие көзі эстетикалық әсемділікке жетелейді.

Қорқыт, Асанқайғы, Шалкиіз, Ақтамберді, Бұқар, Махамбет, Құрманғазы, Абай, Ақан, Біржан, Мұхит, Нұртуған, Жамбыл, Нұрпейіс, Қашаған, Нұрым, Шернияз, Кердері Әубәкір, Қазанғап, Тәтгімбет, Дәулеткерей, Абылай, Сүгір, т.б. аты елге белгілі дала перзенттерінің шығармалары мен үлгілерін оқу орындарында оқытып қана қоймай, қасиетті домбыра аспабының негізінде қалыптасатын қағидалы тұжырымдарды да тәрбие көздері етіп енгізу керек – ақ.

Ойымызды түйіндей келе, «Домбыра – қазақтың қасиетті дүниесі, саф алтындай сақталған алтын қазынасы. Оны тарта алмасаң да қадірлей білген жөн. Себебі, білім алушының бойына халықтың рухани байлығын сіңіру домбырадан басталады. Домбыраның сырлы сазына ауызданбаған бала уызы жарымаған көтерем қозыдай болады. Домбыраны қастерлей білмеген қазақтың баласы туған халқының жанын білмейді. Ал халықтың жанын түсінбеу деген – тамыры шабылған ағашпен тең. Ондай ағаш жапырақ жайып, сая да болмайды, жеміс те бермейді» деген Бауыржан Момышұлының аталы сөзімен тәмамдағым келеді.

ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1 Балтабаев М.Х. Казахская традиционная художественная культура в системе образования. – Алматы, 1994.

2 Әбілева З. Оқушыларға эстетикалық тәрбие беру. – Алматы: Мектеп, 1972. – 83б.

3 «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы. – Алматы. – 2004. – № 11. – 109–112 б.

4 Мырзалиев Қ. Домбыра. – Алматы: «Жазушы», 1979. – 223 б.

ТҮРКІ ҒҰЛАМАЛАРЫ ЖӘНЕ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ахметов Т.Ә.,

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты, Қостанай қ.

Жастарды әлеуметтендіру яғни өмірге, жаңа ортаға бейімдеу мәселесі қай заманда болмасын өзекті мәселелердің бірі болған. Етек жауып, ес білген әрбір жас ересек өмірге аяқ басқаннан бастап, кез-келген жаңа ортаға, ұжымға сіңісіп кетудің, үйренісудің, біте қайнасудың қиыншылығына тап келуі табиғи құбылыс.

Жас баланың жаңа өмірге бейімделуінің қыр-сыры көне түркі жазба ескерткіштерінде де жақсы баяндалған. Мәселен, ортағасырлық ұлы бабаларымыз Мамұт Қашғари «Өзіңнің ауыр ісінді басқаға артып жүктеме, қарайып көзің, ашығып, басқаны өзің тойғызба», /1: 94/ – десе, энциклопедист ғалым Жүсіп Баласағұни: «Ей, білікті, білсең заман сыңайын, Бәрі өзгерген, өзгерткен ел райын» (6451 бәйіт), /2, 576/ – деп, сәт сайын өзгеріп жатқан заманға сәйкес сен де өзгер және

«Пайда құма, ел пайдасын ойлағын

Өз жүгіңді өзгеге артып қоймағын. (6098 бәйіт), /2, 548/

Турашыл бол, тура жүріп, жұмыс қыл,

Туралықтың өзегінде – ырыс, құт» (1289 бәйіт), /2, 160/ – деген өлең жолдарымен әлеуметтену мәселесіне байланысты жастарға осындай тұжырымды ақыл-кеңес береді.

Жастардың қоғамдық өмірге, заманға үйренісуі, әлеуметтенуі, хакім Абайды да толғантқан. Абай заман туралы, әлеуметтену, қоғам мен жеке адамның ара-қатынасы туралы:

«Әркімді заман сүйремей,

Заманды қай жан билемей,

Заманға жаман күйлемей,

Замана оны илемей», – дейді.

Ортағасырлық ғұлама Махмұт Қашғари жастарға:

«Өнер білім ізде, үйренуден өркөкірек болма, жиренбе,

Өнер-білімсіз білімдісінбе, сынақта қиналар» /1, 298/ – деп өсиет

айтса, ұлы Абай:

«Жолға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел,

Малың болса, сыйламай тұра алмас ел.

Қаруыңның барында қайрат қылмай,

Қаңғып өткен өмірдің бәрі де – жел», /5, 224/ – деп жастарды жалқауланбай еңбек етіп, мал табуға шақырады. Ал ортағасырлық ғұлама Әл-Фараби: «Адамның өмір сүру мақсаты ең